

Waar gaat het naar toe met de privatisering van intelligence?

Wie kennis neemt van de onthullingen van Edward Snowden en sommige geluiden in de discussie rond de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (WIV), zou denken dat deze diensten almachtig zijn geworden tegenover de individuele burgers en dat de *surveillance*-, *intelligence*- of nationale veiligheidsstaat definitief vorm heeft gekregen. De burger zou daar nog maar weinig aan kunnen doen of het zou al moeten zijn door het houden van een referendum, waarvan overigens onzeker is welk gevolg eraan wordt gegeven.

Er is echter een keerzijde. Een halve eeuw geleden was intelligence nog bijna een overheidsmonopolie. Sterker nog, in sommige westerse landen werd er rond 1950 voor gepleit om dit in de wet vast te leggen, onder anderen in Nederland door het toenmalige hoofd van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), Louis Einthoven. Tegenwoordig zou dit ondenkbaar zijn. De AIVD en MIVD kunnen niet alle taal-, technische en inhoudelijke kennis in huis hebben en moeten dus samenwerken met andere organisaties, bedrijven en personen. Bij de overheid houden steeds meer instanties zich bezig met inlichtingenvergaring en -analyse dan uitsluitend de twee in de WIV genoemde diensten. Denk aan de Belastingdienst, de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst, de Inspectie SZW, de douane, gemeentelijke instanties, de Koninklijke Marechaussee en de politie.

Maar ook particuliere bedrijven zijn werkzaam op dit terrein, al zijn we hier nog lang niet zo ver als in de Verenigde Staten, waar van elke drie personen in de sfeer van intelligence er twee werken bij een particulier bedrijf of als contractor in dienst zijn bij de overheid. Waar het mij hier echter om gaat is wat individuele burgers, al dan niet in groepsverband, aan intelligence doen.

Stel je eens voor dat we in staat zouden zijn iemand die twintig jaar geleden is overleden uit de dood te doen oprijzen en we zouden de herreze een beschrijving geven, waarna deze zou moeten raden waar wij het over hebben. En dan zouden we zeggen dat om iets of iemand gaat, die wachtwoorden, coderingen, encryptie en valse identiteiten hanteert, gebruik maakt van satellietbeelden en aan *countersurveillance* doet. Waarschijnlijk zou de herborene opmerken dat het gaat om een inlichtingen- of veiligheidsdienst. In werkelijkheid gaat het hier om iedereen die achter een computer kruipt, vervolgens kijkt of hij niet gehackt is of *ishing mail* heeft ontvangen, een spelletje speelt met een verzonnen naam of gebruikmaakt van Streetview. We hebben ook tal van nieuwe of gemakkelijker mogelijkheden gekregen om onze burens te bespieden; of het nu gaat om de prijs van hun huis of de actuele waarde van hun auto.

■ **Bob de Graaff**
Hoogleraar *intelligence and security studies*, Universiteit Utrecht

Maar zou de tegenwerping kunnen luiden: dit heeft nog niet zoveel te maken met het werk van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Denk dan eens aan de individuele terroristenjager. In Amerika hebben enkelen van hen daadwerkelijk terroristen achter de tralies gekregen. In Nederland was er onlangs de 22-jarige Brabander die werd opgepakt wegens een terrorismedreiging in Rotterdam. Hij bleek terroristen uit hun tent te hebben willen lokken en zou in het verleden informatie hebben gedeeld met de AIVD. Denk aan de toentertijd zeventienjarige scholier uit Buitenveldert, die op basis van sociale mediaberichtgeving dagelijks de veranderende frontlijnen in Syrië bijhield. Hij kreeg later een baan bij de BBC, maar had nu ook bij een inlichtingendienst kunnen werken. Een Britse blogger stelde aan de hand van de IS-onthoofdingsfilm van James Foley en met behulp van Google Maps vast waar de Amerikaanse fotograaf aan zijn eind was gekomen. Open Briefing, de werelds eerste "civil society intelligence agency", schetste de slagorde van de Russische paratroepen ten tijde van de invasie van de Krim door "groene mannetjes". En dan is er nog het voorbeeld van de Panama Papers, die werden verzameld en geanalyseerd door een internationaal consortium van onderzoeksjournalisten. Dit alles laat zien dat echt inlichtingenwerk binnen het handbereik van individuele burgers is gekomen. Zij worden bovendien niet gehinderd door allerlei wet- en regelgeving en vormen van toezicht die het opereren van de officiële diensten beperken. Ze kunnen hacken zonder dat daarvoor voorafgaand toestemming vereist is. Ze kunnen drones gebruiken voor spionagedoelinden, zoals de organisatie People for the Ethical Treatment of Animals deed teneinde illegaal jagen te registreren. Ze kunnen dus soms veel slagvaardiger zijn. Bovendien kunnen zij veel gemakkelijker informatie delen met iemand over de landsgrenzen. De 21^e eeuw is daadwerkelijk de eeuw van de amateur geworden.

Op grond van deze toenemende mogelijkheid voor individuele burgers om intelligence te bedrijven, zijn vijf toekomstscenario's denkbaar.

In *scenario 1* ondergaan de inlichtingen- en veiligheidsdiensten eenzelfde soort lot als de *Encyclopaedia Britannica* en vele andere encyclopedieën, die het loodje legden tegenover het door individuen gemaakte Wikipedia, omdat ze te log en te duur zijn.

In *scenario 2* proberen de inlichtingen- en veiligheidsdiensten tijdig de dreiging van *scenario 1* af te wenden door burgers te betrekken bij hun activiteiten. Inlichtingendiensten in de VS doen al geregeld aan *crowdsourcing*, bijvoorbeeld in het Good Judgment-project, dat door het onderzoeksinstituut van de Amerikaanse inlichtingengemeenschap IARPA werd besteld bij Philip Tetlock, die er zijn boek *Superforecasters* over schreef. Van de 2800 deelnemende amateur-analisten bleek dertig procent het beter te doen dan de gemiddelde analist in overheidsdienst. Soms komt zulke inschakeling van burgers ook spontaan tot stand, zoals bij de aanslagen op de marathon in Boston, toen het publiek op basis van beeldmateriaal in korte tijd de daders traceerde.

Toekomstbeeld 2 heeft echter ook een risico, waarmee we bij het *derde scenario* belanden. Wanneer niet alleen gebruik wordt gemaakt van de analyse door het publiek, maar dit ook bij het verzamelen van inlichtingen wordt ingeschakeld, kan een soort informantensamenleving ontstaan, zoals bekend uit de tijd van de nazi's en de Stasi. Tot welk soort ongelukkige uitkomsten dit kan leiden, blijkt bijvoorbeeld wanneer vliegtuigpassagiers de autoriteiten attenderen op medereizigers, uitsluitend omdat zij Arabisch lezen of spreken. En om die reden zijn inderdaad al mensen, volledig ten onrechte, uit het vliegtuig gehaald. In *scenario 4* willen burgers juist in het geheel niet worden ingeschakeld ten behoeve van inlichtingenwerk. Integendeel, zij willen die overheid en haar surveillance-activiteiten tegengaan door middel

van *sousveillance*. Zoiets gebeurde bijvoorbeeld al op The Day We Fight Back, 11 februari 2014, toen activisten camera's plaatsten die gericht waren op de parkeerplaats van de NSA, waarna de beelden werden vertoond op het Internet. Een ander voorbeeld is de actie van Transparency Toolkit, dat in het voorjaar van 2015 een databank voor het publiek beschikbaar stelde met daarin de cv's van 27.000 mensen die in de Amerikaanse inlichtingengemeenschap werkten. Zij waren geplukt van het sociale netwerk LinkedIn.

En ten slotte is er *scenario 5*, waarin burgers elkaar gaan bespioneren, ongeacht wat de overheid er van vindt. Een voorbeeld zijn de mensen die met dashcams achter verkeersshufters aanrijden om hun gedrag op de publieke schandpaal van het Internet te posten. We komen dan in het type samenleving terecht dat de zeventiende eeuwse politiek filosoof Thomas Hobbes schetste, waar de ene mens de andere mens een wolf wordt.

Intussen zal duidelijk zijn dat de privatisering en individualisering van het inlichtingenwerk al een flink eind op weg is en dat dit grote gevolgen kan hebben voor het soort samenleving van de toekomst. Zij kan totalitair, autoritair, democratisch of anarchistisch zijn al naargelang het scenario dat zich doorzet. Mengvormen zijn natuurlijk ook mogelijk. Het lijkt mij goed daar eens bij stil te staan, want als we dat niet doen en de illusie blijven koesteren dat inlichtingenwerk uitsluitend een zaak van officiële inlichtingen- en veiligheidsdiensten is, zouden we straks wel eens ruw kunnen ontwakken.

Zie ook: <https://youtu.be/ccbDAXTnaRg>.

